

# **BYZANTINΗ ΤΕΧΝΗ**

**ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΛΙΑΡΤΟΥ  
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Β΄ΤΕΤΡΑΜΗΝΟΥ  
ΤΑΞΗ Α΄  
ΣΧ.ΕΤΟΣ 2015-16**

# ΟΜΑΔΑ 1<sup>Η</sup> :

## ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ

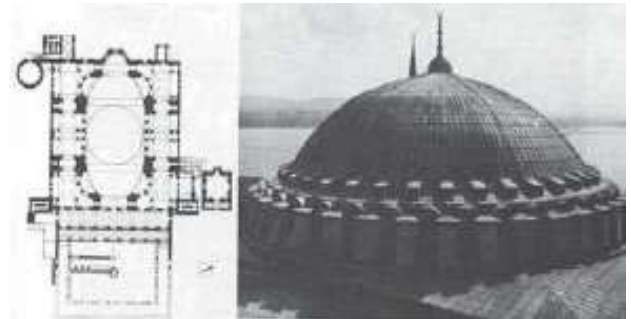
- Σκοπός μας είναι να παρουσιάσουμε το χώρο λατρείας των χριστιανών από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια έως την ύστερη Βυζαντινή εποχή. Στη συνέχεια θα αναγνωρίσουμε τα στοιχεία που συλλέξαμε σε ένα ναό της πόλης μας.



# ΝΑΟΔΟΜΙΑ-ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

- ΡΥΘΜΟΙ ΝΑΩΝ
- ΝΑΟΙ  
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ  
ΜΝΗΜΕΙΑ
- ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ-  
ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ
- ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ



# ΟΡΙΣΜΟΣ-ΕΝΝΟΙΑ

Χριστιανική Αρχαιολογία είναι η επιστήμη που εξετάζει συστηματικά και από κάθε πολιτιστική άποψη τα αρχαία Χριστιανικά Μνημεία και γενικά την καλλιτεχνική παραγωγή ολόκληρου του Χριστιανικού κόσμου. Το όνομα της επιστήμης αυτής οφείλεται στο ότι αποβλέπει στην εξέταση και θεώρηση των έργων τέχνης ολόκληρου του Χριστιανικού κόσμου. Ο όρος «Βυζαντινή Αρχαιολογία-Τέχνη», είναι περιορισμένος και ανεπαρκής. Κατάλληλος είναι ο όρος «Χριστιανική Αρχαιολογία», ο οποίος είναι περιεκτικότερος και περιλαμβάνει ολόκληρη την Χριστιανική καλλιτεχνική παραγωγή όχι μόνο της Ανατολής αλλά και της Δύσης.

# ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

- ❧ **Παλαιοχριστιανική περίοδος** (εμφάνιση χριστιανισμού – 565 ) **α)** περίοδος διωγμών **β)** περίοδος θριάμβου χριστιανισμού
- ❧ **Βυζαντινή – Μεσαιωνική περίοδος** (565 – 1453)  
Εμφανίζεται με τους εξής ρυθμούς: **α)** ο Ρομαντικός ρυθμός **β)** ο Γοτθικός ρυθμός **γ)** ο Υστερογοτθικός ρυθμός **δ)** ο ρυθμός της Αναγεννήσεως **ε)** ο ρυθμός του Μπαρόκ
- ❧ **Μεταβυζαντινή – Νεοβυζαντινή περίοδος** (1500 – σήμερα)  
Η Κωνσταντινούπολη πρωτεύουσα της Ανατολής, είναι το μεγαλύτερο κοσμοπολίτικο κέντρο της Ανατολής και της Δύσης. Υπάρχει πλούσια παράδοση στον πολιτισμό και την τέχνη.

# ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

✠ Η χριστιανική τέχνη είναι συναίρεση πολλών ελληνικών και ανατολικών στοιχείων, αλλά και λίγων ρωμαϊκών. Από τα στοιχεία αυτά επικρατέστερα και εμφανέστερα είναι τα ελληνικά και τα ανατολικά.

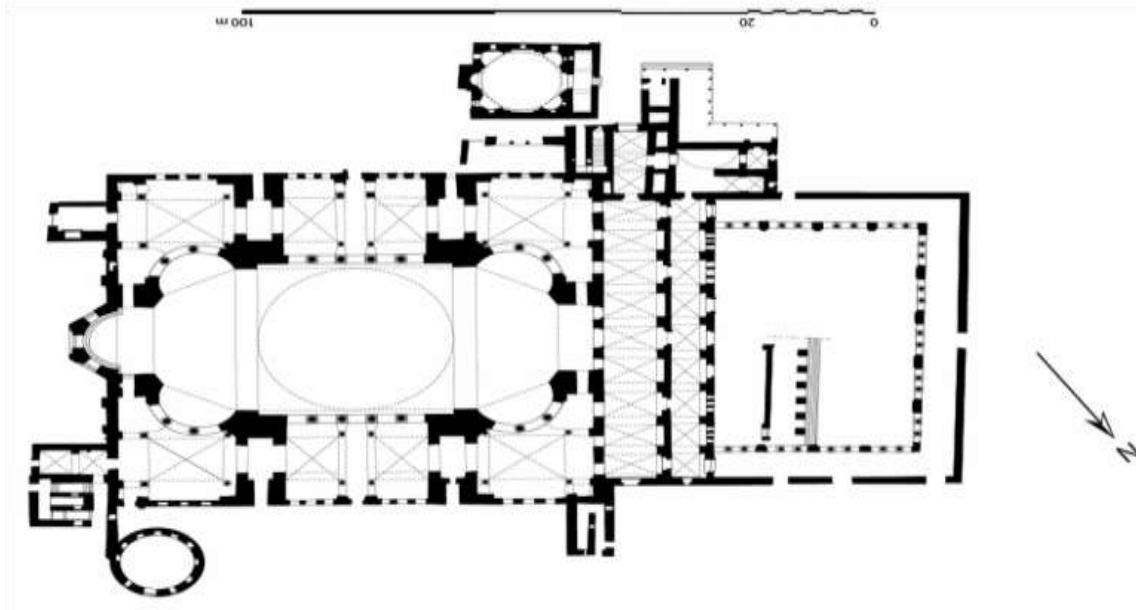
Κατά την **πρωτοβυζαντινή ή μεταβατική περίοδο (7<sup>ος</sup>-9<sup>ος</sup> αι.)** έχουμε τεράστιας σημασίας πολιτικο-θρησκευτικά γεγονότα όπως Περσικοί και Αραβικοί πόλεμοι , εμφάνιση του Ισλάμ, Εικονομαχία. Το Βυζάντιο ήταν φωτεινό και πολιτισμένο κέντρο του τότε γνωστού κόσμου, δεχόταν επιδράσεις (από την Τέχνη Ανατολής, Αραβική τέχνη) και τις αφομοίωνε.

Κατά τη **μεσοβυζαντινή περίοδο (843-1204)** έχουμε την εποχή της μεγάλης ακμής και ωριμότητας της Βυζαντινής τέχνης.

Στη μεσοβυζαντινή και στην **υστεροβυζαντινή περίοδο (843-1453)** καθιερώθηκε ο εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο ναός.

# ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ

- Τα βασικά χαρακτηριστικά της ήταν ένας κεντρικός χώρος που καλυπτόταν από τρούλο, ο οποίος στηριζόταν σε 4 ογκώδεις πεσσούς με την μεσολάβηση τόξων και σφαιρικών τριγώνων.
- Ο τύπος αυτός εμφανίστηκε στα χρόνια του Ιουστινιανού με κορυφαίο παράδειγμα τον ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη που κτίστηκε από τον Ανθέμιο και τον Ισίδωρο στα έτη 531-537.





# ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΩΝ/ΠΟΛΗΣ



# ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ



# ΚΥΡΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΝΑΩΝ

Κατά τον 7<sup>ο</sup>. 8<sup>ο</sup>, και 9<sup>ο</sup> αι.

- περιορίζεται το μήκος και αυξάνεται το πλάτος των ναών (σχεδόν τετράγωνο σχήμα)
- διαγράφεται σταυρός εσωτερικά κα εξωτερικά, ογκώδεις πεσσοί στηρίζουν τον τρούλο
- το ιερό Βήμα έχει κεντρική κόγχη μια για την πρόθεση και μια για το διακονικό
- Το τέμπλο γίνεται ψηλότερο, η σολέα καταργείται και μια στοά περιβάλλει τον τετράγωνο χώρο του ναού.

**Τυπικό παράδειγμα τρουλλαίας Βασιλικής με περίστωο είναι η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης.**

# Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης



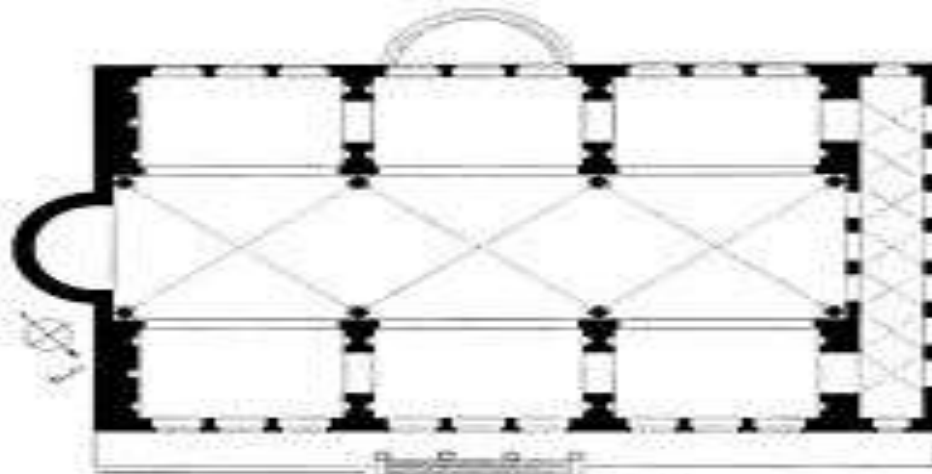
# Μονής της Χώρας (Kariye Camii)



# ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΙ ΝΑΟΙ

## • Ο ΡΥΘΜΟΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ

- ✓ Η κάτοψή της είναι ορθογώνιο παραλληλόγραμμο και χωρίζεται με σειρές κιόνων σε κλίτη (3,5,7 ή 9 κλίτη).
- ✓ Το μεσαίο κλίτος είναι πάντοτε φαρδύτερο από τα πλαϊνά κλίτη, τα οποία είναι μεταξύ τους ίσα.
- ✓ Η στέγη του μεσαίου κλίτους είναι αμφικλινής και υψηλότερη από αυτήν των πλαϊνών κλιτών.



# ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΗΝ ΑΠΕΙΡΑΝΘΟ ΝΑΞΟΥ



→ Τρίκλιτη Βασιλική

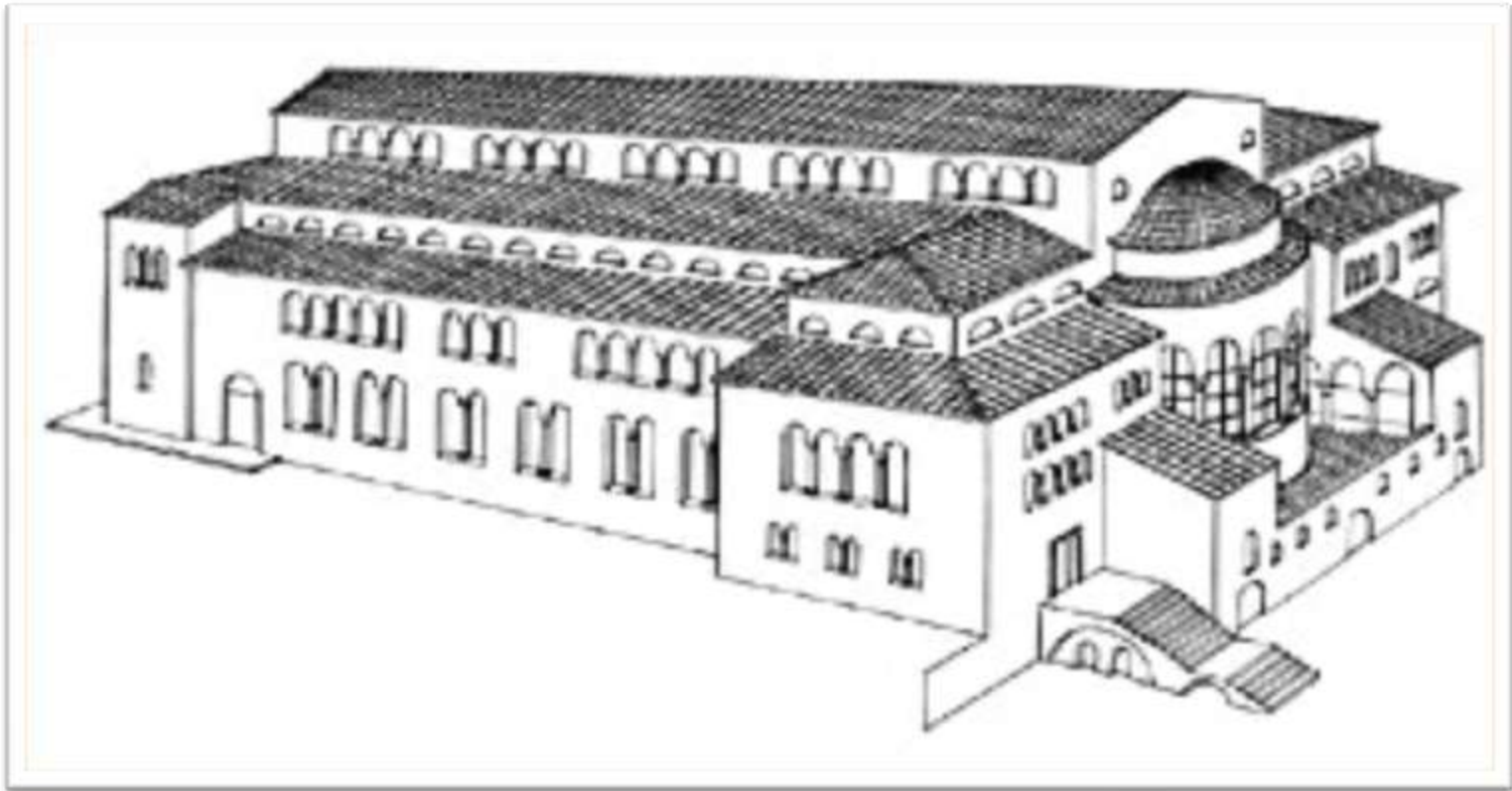
# Ναός Αγίου Γρηγορίου Θηβών

- Πρόκειται για χριστιανικό ναό του 9ου μ.Χ. αιώνα σχεδόν δίπλα στη Μητρόπολη Θηβών. Τρεις αρχαίοι κίονες και πολλά άλλα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη του αρχαίου ναού είναι ενσωματωμένα στη δόμησή του.





# ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ



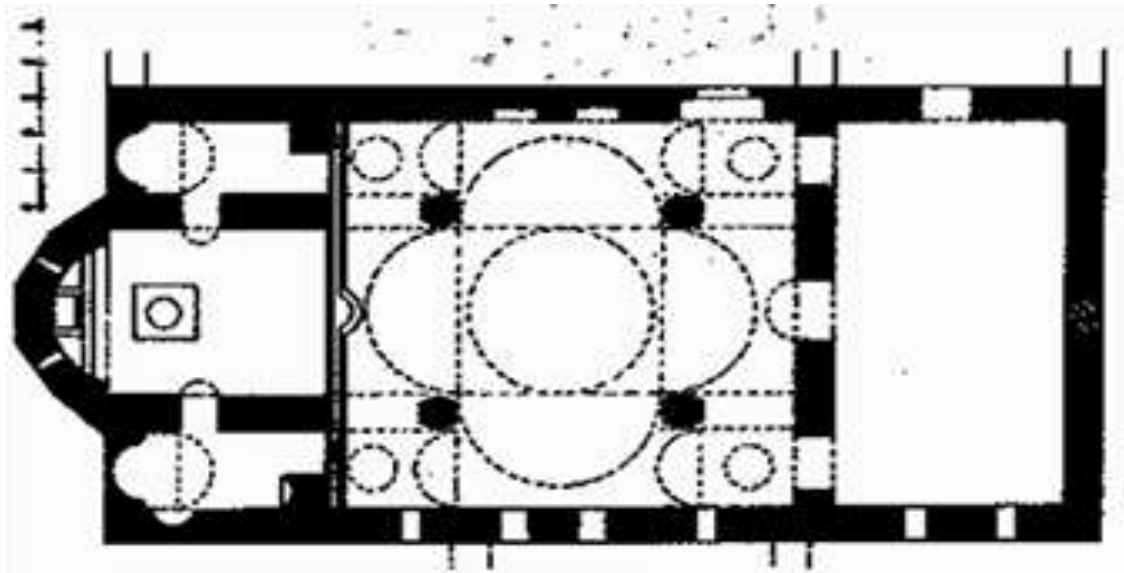
→ Πεντάκλιτη Βασιλική

- Οι μεταβατικοί ναοί προήλθαν από το συνδυασμό της θολωτής τρίκλιτης με τη σταυρική τρουλλαία Βασιλική.
- Χαρακτηρηστικό παράδειγμα μεταβατικού ναού είναι η εκκλησία της **Παναγίας στη Σκριπού Βοιωτίας** (879-874).



# ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΣ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΗΣ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ

- ✓ Ο τρούλος ή θόλος στηρίζεται εκεί που τέμνονται οι 2 κεραίες του σταυρού.
- ✓ Ο σταυρός είναι εγγεγραμμένος σε τετράγωνο το οποίο φαίνεται αν κοιτάξουμε τη στέγη του ναού.
- ✓ Το ιερό καταλήγει σε 3 κόγχες.
- ✓ Ο τύπος αυτός εμφανίστηκε στις αρχές του 7<sup>ου</sup> αι. μ.Χ. και θα επικρατήσει.
- ✓ Θα πάρει μάλιστα το όνομα «Βυζαντινός ρυθμός».



# ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ- ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ

- 1) Ο χριστιανικός ναός είναι ένα σύμβολο εκείνου που δεν μπορούν να δουν τα ανθρώπινα μάτια. Η μυστική σημασία του ναού αποκαλύπτεται μόνο στους «μεμνημένους», στους πιστούς.
- 2) Κάθε χριστιανική εκκλησία αποτελεί μια «λίθινη αλληγορία» του μυστηρίου της *Θείας Ευχαριστίας*. Χωρίς την Θεία Ευχαριστία δεν νοείται χριστιανικός ναός.
- 3) Ο χριστιανικός ναός θεωρείται το σύμβολο, το αντίτυπο και η επίγεια εικόνα του νοητού ουράνιου χώρου στον οποίο-μπροστά στο Θρόνο του Θεού-τελείται η Θεία Λειτουργία από τους αγγέλους.
- 4) Στους βυζαντινούς χρόνους ο ναός συμβολίζει ολόκληρο τον κόσμο. Σκεπή= ο ουρανός και το δάπεδο= η γη. Δηλαδή ο χριστιανικός ναός είναι ένας μικρόκοσμος και συμβολίζει τα ορατά και τα αόρατα.
- 5) Ο τρούλλος είναι το βασικότερο στοιχείο της Βυζαντινής Ναοδομίας, τονίζει, συμβολίζει και αισθητοποιεί τη σχέση με τον ουρανό και καθιστά το ναό σαν έναν κατ' εξοχήν μυστηριακό χώρο.

- 6) Υπάρχει η τριαδική θεώρηση του χριστιανικού ναού, σύμφωνα με την οποία: α) ο ναός πρέπει να έχει 3 εισόδους (=Αγία Τριάδα), β) ο πρόναος-νάρθηκας συμβολίζει τον εξωτερικό κόσμο, τη γη γενικά, γ) ο κυρίως ναός συμβολίζει τον «ορατόν» ουρανό και δ) το Ιερό Βήμα συμβολίζει τα υπερουράνια, τον αόρατο πνευματικό κόσμο, τον Παράδεισο.
- 7) Ο άμβωνας συμβολίζει τον «Λίθον» του τάφου του Χριστού, καθώς και την Αγία Τράπεζα. Πάνω στη λίθινη Αγία Τράπεζα-που συμβολίζει τον τάφο του Χριστού-τελείται η Θεία Ευχαριστία.
- 8) Οι κίονες και οι πεσσοί, που βαστάζουν την οροφή του ναού, συμβολίζουν τους Αποστόλους, τους Προφήτες, τους Αγίους, τους Μάρτυρες, τους Οσίους κλπ.
- 9) Εικονογράφηση. Τα ιερά πρόσωπα εικονίζονται στα διάφορα μέρη του ναού, στηρίζουν και ενισχύουν τους πιστούς.
- 10) Το τέμπλο χωρίζει τον ανθρώπινο κόσμο (κυρίως ναός) από τον επουράνιο (Ιερό Βήμα). Τα θωράκια του τέμπλου θεωρούνται σαν «αντίτυπα» των κάγκελων-πλακών του τάφου του Χριστού.

# ΟΙ ΛΕΓΟΜΕΝΕΣ ΣΧΟΛΕΣ Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ



Σχολές:

- ☞ Κων/λεως
- ☞ Μακεδονίας
- ☞ Ελλάδας
- ☞ Μ.Ασίας

Μερικοί ερευνητές προσθέτουν κι άλλες σχολές όπως της Αρμενίας και Γεωργίας, της Ιταλίας, της Ευρώπης γενικότερα.

# ΣΧΟΛΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ



☞ Μερικά από τα χαρακτηριστικά **μορφολογικά στοιχεία** της Σχολής της Κων/λεως είναι:

- 1) τα καμπύλα αετώματα της προσόψεως των ναών καθώς και τα μεγάλα τοξωτά ανοίγματα.
- 2) τα τυφλά αψιδώματα και τα διακοσμητικά κογχάρια.
- 3) οι πολύπλευρες κόγχες του ιερού.
- 4) οι χαμηλοί και πολύπλευροι τρούλοι.
- 5) ο πλούσιος γλυπτός και ζωγραφικός διάκοσμος.
- 6) τα ωραία διαφράγματα των παραθύρων καθώς και τα υαλογραφήματα.
- 7) τα καλλιτεχνικά και τα πολυτελέστατα ορειχάλκινα θυρόφυλλα των ναών.

# ΣΧΟΛΗ ΕΛΛΑΔΑΣ



☞ Από τα άφθονα **μορφολογικά στοιχεία** των ναών της Ελλαδικής Σχολής απαριθμούμε μόνο τα βασικότερα όπως:

- 1) οι τρεις κόγχες του ιερού είναι σχεδόν πάντοτε τρίπλευρες εξωτερικά και σπανίως κυκλικές.
- 2) οι τρούλοι έχουν συνήθως υψηλό και οκταγωνικό τύμπανο. Υπάρχουν όμως και κυκλικοί τρούλοι ενώ οι οκταγωνικοί σε κάτοψη τρούλοι είναι ελάχιστοι.
- 3) στις προσόψεις και στις όψεις των τεσσάρων κεραιών του σταυρού διαμορφώνονται αετώματα. Ο τονισμός της ευθείας γραμμής και κυρίως τα αετώματα είναι ένα πολύ βασικό χαρακτηριστικό της Ελλαδικής Σχολής (ενώ στη σχολή της πρωτεύουσας επικρατούν τα καμπύλα αετώματα και γενικά οι καμπύλες γραμμές).
- 4) πλινθοπερίβλητο σύστημα δομής, καθώς και διάφορα κεραμοπλαστικά κοσμήματα όπως οδοντωτές ταινίες, κουφικά γράμματα, πινάκια – σκυφία, σταυροί, γλυπτοί ρόδακες .
- 5) τα παράθυρα είναι μονόλοβα, δίλοβα και τρίλοβα. Τα στοιχεία αυτά καθώς και πολλά άλλα δευτερεύοντα βοηθούν πολύ στη χρονολόγηση των ναών.



# Κύρια χαρακτηριστικά



## ☞ Γενικά χαρακτηριστικά:

1. Η ναοδρομία του 16ου και 17ου αντιγράφει πολλές βυζαντινές μεθόδους κατασκευής, κυρίως στους τρούλους και στις ασίδες .
2. Η εξωτερική διακόσμηση των τοίχων είναι λιτή και ανεπιτήδευτη.
3. Γενικεύεται η αργολιθοδομή και σπανίως συναντάμε λαξευτούς λίθους
4. Τα παράθυρα είναι λίγα, μικρά και στενά και ο φωτισμός είναι πολύ περιορισμένος .
5. Οι τρούλοι είναι απλοί και χαμηλοί. Ο πλούσιος κεραμοσκοπικός διάκοσμος των γνωστών Βυζαντινών ναών περιορίζεται στο ελάχιστο. Εκλείπουν τα διαδοχικά επίπεδα της στέγης και η ανάταση των μεταβυζαντινών ναών.
6. Οι πολύ χαμηλοί τρούλοι που πολλές φορές είναι τυφλοί, χωρίς τύμπανο καθώς και η στέγαση πολλών τμημάτων του ναού, με διάφορα, ημισφαίρια οφείλονται σε ισλαμική επίδραση.
7. Βασικό χαρακτηριστικό των μεταβυζαντινών ναών είναι η **τυποποίηση** αλλά και η ανανέωση και η ποικιλία των μορφών.

## Κύρια χαρακτηριστικά



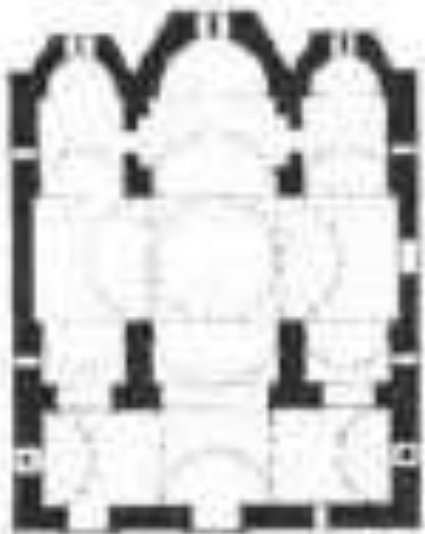
☞ Γνωρίσματα νησιωτικών ναών:

1. Στα νησιά επικρατούν οι μονόκλιτοι και οι τρίκλιτοι ναοί, που χωρίζονται με τοίχους ή πεσσούς.
2. Πάνω από την πρόσοψη υψώνεται συνήθως ένα απλό τοξωτό κωδωνοστάσιο .
3. Οι τοίχοι των νησιωτικών ναών είναι παχείς.
4. Στην τοιχοποιία επικρατεί η αργολιθοδομή, που συνήθως είναι σοβαντισμένη.
5. Στα βενετοκρατούμενα ελληνικά νησιά συναντάμε και μερικά φράγκικα στοιχεία όπως: τα οξυκόρυφα τόξα, η προσεγμένη ισοδομική τοιχοδομία με λαξευτούς λίθους. Τα περισσότερα όμως γνωρίσματα των νησιωτικών ναών τα βρίσκουμε και σε αρκετούς ναούς της ηπειρωτικής Ελλάδας.

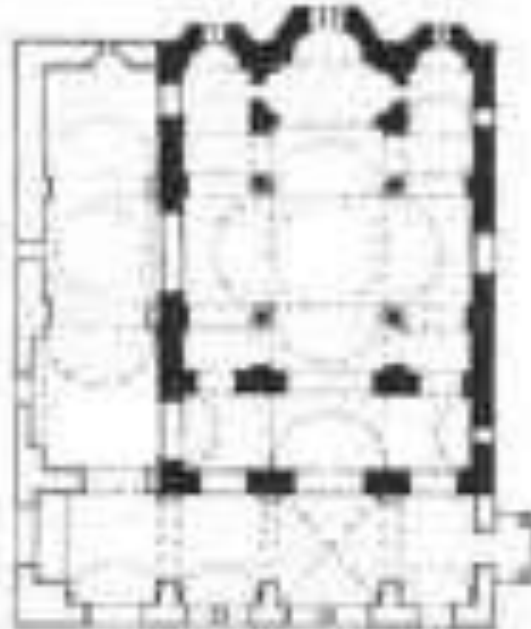
# ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΟΥ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΟΥ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΟΥΣ ΝΑΟΥ

- Σύνθετος τετρακίονος: i) ο τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις κίονες ή πεσσούς. ii) ο κυρίως ναός αποτελεί τετράγωνο και ο σταυρός είναι ισοσκελής iii) Το ιερό Βήμα αποτελεί ξεχωριστό τμήμα.  
→ παράδειγμα τέτοιου ναού, αποτελεί ο ναός της Παναγίας δίπλα στο Καθολικό του Οσίου Λουκά και η Καπνικαρέα στην Αθήνα.
- Ημισύνθετος τετρακίονος: i) ο τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις κίονες, ii) το ιερό Βήμα ενσωματώνεται με τον κυρίως ναό και καταλαμβάνει ένα μόνο τμήμα του σταυρικού τετραγώνου του κυρίως ναού, iii) η στέγαση των ανατολικών γωνιακών διαμερισμάτων και των παραβημάτων είναι ενιαία και στεγάζεται με καμάρες.  
→ παράδειγμα τέτοιου ναού, αποτελεί το Καθολικό της Μονής Καισαριανής

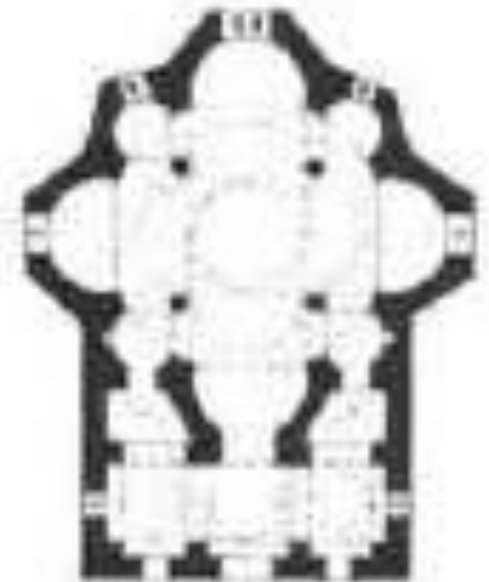
- Απλός τετρακίονος: i) ο τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις κίονες, ii) το ιερό Βήμα καταλαμβάνει ολόκληρο το ανατολικό τμήμα του ναού.
- Δικιόνιος: i) το Ιερό καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα του σταυρικού τετραγώνου, ii) δύο ανατολικοί κίονες του ναού ταυτίζονται με τις κτιστές παραστάδες του τέμπλου.  
→ παράδειγμα τέτοιου ναού, αποτελούν όλες οι εκκλησίες της Ελλαδικής «Σχολής».
- Αγιορείτικος ή «τρίκογχος» Αθωνίτικος τύπος: Παραλλαγή του σύνθετου τετρακιόνιου τύπου, που δημιουργείται όταν οι οριζόντιες κεραίες του σταυρού απολήγουν εξωτερικά σε κόγχες που προορίζονται για τους «χορούς» των ψαλτών.  
→ παραδείγματα τέτοιου ναού, είναι κατεξοχήν τα Μοναστήρια.



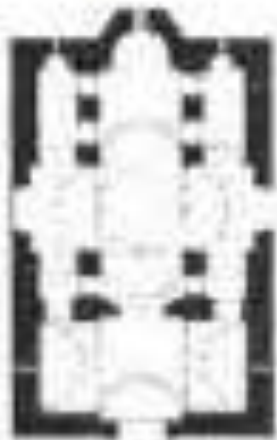
Άγια Θεόδωροι



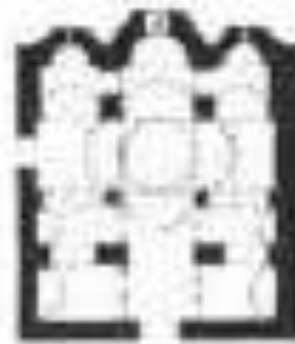
Κατακόμεναι



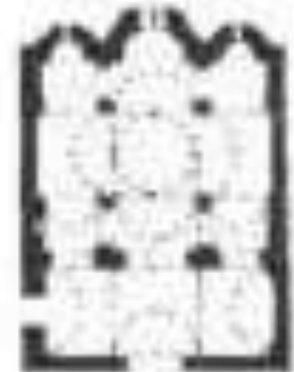
Άγια Απόστολοι



Γοργοεπήχος



Άγιος Ιωάννης  
ο Θεολόγος



Άγια Ασύμμετρη

# ΑΛΛΟΙ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

- **Βοιωτία – Φωκίδα:** Από τη Βοιωτία αναφέρουμε 1. Το καθολικό του οσίου Μελετίου στον Κιθαιρώνα και 2.το Καθολικό της Μονής του Σαγματά
- **Πελοπόννησος:** Βυζαντινοί ναοί της Ελλαδικής Σχολής που οι σπουδαιότεροι χρονολογούνται στο 12ο αιώνα. Από την Αργολίδα: 1. του Μέρμπακα 2. Του Χώνικα 3. Της Αγίας Μονής 4. του Λιγουρίου. Οι ναοί αυτοί είναι σύνθετοι τετρακίονιοι με ωραίους τρούλους. Στην περιοχή της Μάνης: 1. Άη – Στρατηγός Μπουλαριών 2. Ασώματοι στο Κακόβουνο 3. Η Αγία Βαρβάρα στην έρημο 4. Παναγία Επισκοπής
- **Νησιωτικός και ηπειρωτικός χώρος:** Ελληνικούς Βυζαντινούς ναούς συναντάμε σε διάφορα μέρη της χώρας μας, όπως α) στα νησιά: Κρήτη, Σάμος, Ρόδος, Άνδρος, Πάρος, Αίγινα, Σαλαμίνα β) στον ηπειρωτικό χώρο: Δυτ. Στερεά, Ήπειρος, Τεγέα.

# ΟΚΤΑΓΩΝΙΚΟΣ ΡΥΘΜΟΣ

- ✓ Παραλλαγή του εγγεγραμμένου σταυροειδούς
- ✓ Έχουμε ευμεγέθη τρούλο, ο οποίος καλύπτει ολόκληρη σχεδόν τη στέγη και ο οποίος δια των οκτώ σφαιρικών τριγώνων στηρίζεται σε ισάριθμους κίονες.
- ✓ Παραδείγματα: Μονή Δαφνίου, Νέα Μονή Χίου, Άγιοι Θεόδωροι Μυστρά, Όσιος Λουκάς



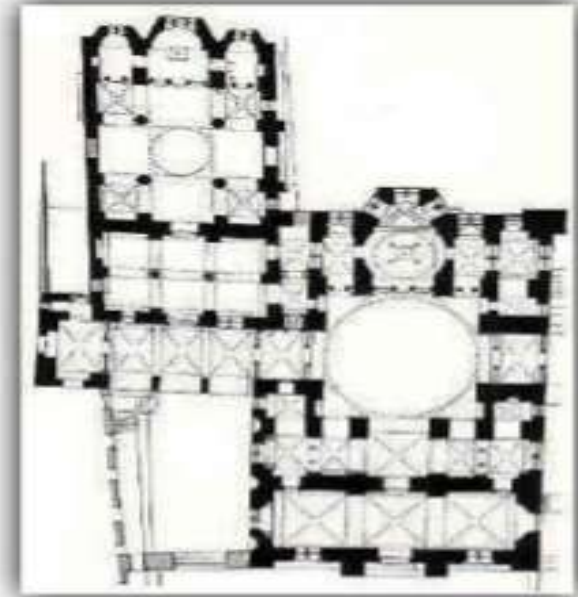
# ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ





# Το Καθολικό της Μονής του Οσίου Λουκά

Ο **οκταγωνικός τύπος**, στον οποίο ο τρούλος στηρίζεται σε οκτάγωνο, εφαρμόστηκε σε μερικούς από τους λαμπρότερους βυζαντινούς ναούς (Μονή Δαφνιού, Μονή Χίου, Όσιος Λουκάς, Άγιοι Θεόδωροι Μυστρά κ.λπ.).



▲ <http://www.ime.gr/chronos/09/gr/gallery/mairi/monuments/19ap1.html>

▲ Στην εικόνα δεξιά η κάτοψη του καθολικού στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά και στα αριστερά η εκκλησία εξωτερικά. Η εκκλησία είναι τυπικός οκταγωνικός ναός: ο τρούλος στηρίζεται σε οκτώ στηρίγματα. / 1<sup>ος</sup> αιώνας, Μονή του Οσίου Λουκά (Στερεά Ελλάδα, Νομός Βοιωτίας).

**Άλλοι τύποι εγγεγραμμένων  
σταυροειδών Βυζαντινών ναών  
της Ελλάδας :**

**Οκταγωνικοί, εξαγωνικοί και  
σταυρεπίστεγοι**

# Οκταγωνικός τύπος: προέλευση, κατηγορίες και παραδείγματα

Ο τύπος αυτός αναπτύσσεται παράλληλα με τους σταυροειδείς Βυζαντινούς ναούς.

Αισθητή ήταν η ανάγκη να μεγαλώσει περισσότερο ο κεντρικός χώρος του ναού.

Έπρεπε δηλ. να γίνει μετατροπή του τετραγώνου της κατόψεως σε οκτάγωνο στην άνοψη. Αυτό κατορθώθηκε με την παρεμβολή ημιχωνίων και τόξων. Αναγκαστικά η διάμετρος του τρούλου έπρεπε να αυξηθεί, πράγμα που είχε σαν συνέπεια την ανάλογη αύξηση του βάρους και των ωθήσεων που ασκεί ένας μεγάλος τρούλος.

Οι αρχιτέκτονες σκέφτηκαν να αφαιρέσουν τις τέσσερις κολώνες και να μεταφέρουν το βάρος του τρούλου σε οκτώ στηρίγματα. Η στήριξη του τρούλου στον οκταγωνικό ναό διαφέρει από την στήριξη των περίκεντρων ναών του 5<sup>ου</sup> και του 6<sup>ου</sup> αιώνα. Και στους δυο αυτούς τύπους κτηρίου επιδιώκεται να τονιστεί ο κεντρικός χώρος.

Ο μεγάλος τρούλος οκταγωνικών Βυζαντινών ναών ακουμπάει πάνω σε οκτώ τόξα. Τα κενά ανάμεσα στα τόξα τα καλύπτουν οκτώ μικρά σφαιρικά τρίγωνα. Έτσι σχηματίζονται ημιχωνία, δηλ. γωνιαίες κόγχες, που συντελούν στην μετατροπή της ορθογώνιας βάσης του κτηρίου σε κυκλική στεφάνη, στην οποία τοποθετείται ο τρούλος. Στην κάτοψη τα στηρίγματα του τρούλου είναι οκτώ κι έτσι γράφεται ένα νοητό οκτάγωνο, από όπου και η ονομασία του ρυθμού αυτού. Στον οκταγωνικό ναό όλος σχεδόν ο χώρος μένει ελεύθερος, αφού δεν φαίνονται οι κίονες ή οι πεσσοί. Εξασφαλίζεται έτσι μεγάλος ελεύθερος χώρος (δάπεδο) και τονίζεται το κέντρο του ναού.

# Προέλευση των οκταγωνικών ναών

Δεν υπάρχει ομοφωνία των ερευνητών ως προς την προέλευση των οκταγωνικών ναών.

Πιθανότερη άποψη είναι ότι προέρχονται από την Ανατολή(Μικρά Ασία, Μεσοποταμία, Αρμενία) και τελειοποιήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη.

# Παραδείγματα οκταγωνικών ναών από την ηπειρωτική Ελλάδα:

Το Καθολικό της Μονής του Οσίου Λουκά,  
η Σωτήρα του Λυκοδήμου-Ρωσική εκκλησία των  
Αθηνών,  
ο ναός του Χριστιάνου στην Τριφυλία,  
η Μονή του Δαφνίου,  
ο Άγιος Νικόλαος στο χωριό Καμπιά Φθιώτιδας η  
Αγία Σοφία Μονεμβασιάς,  
οι Άγιοι Θεόδωροι στο Μυστρά  
και ο Ναός της Παρηγορήτισσας της Άρτας.

# Ναός της Παρηγορήτισσας της Άρτας



# Απλός ή «νησιώτικος»

Οι ναοί του τύπου αυτού έχουν μικρότερες διαστάσεις από εκείνους του σύνθετου-ηπειρωτικού τύπου.

Ο τρούλος στηρίζεται απ ευθείας στους παχύς εξωτερικούς τοίχους.

# Άλλα παραδείγματα οκταγωνικών ναών από τη νησιωτική Ελλάδα:

Η Νέα Μονή Χίου, καθώς και τρεις άλλες μικρότερες εκκλησίες της Χίου: η Παναγία ή Κρήνα, οι Άγιοι Απόστολοι στο χωριό Πυργί, και ο Άγιος Γεώργιος ο Σηκούσης.

Ναοί αυτού του τύπου υπάρχουν και στην Κύπρο, όπως είναι: ο Άγιος Ιλαρίων στο Κάστρο Κυρήνειας, το Καθολικό της Μονής του Αντιφωνητού κ.α.

Επειδή τα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα βρίσκονταν στα νησιά, επικράτησε η ονομασία «νησιώτικός». Τελευταία όμως επισημάνθηκε ναός του τύπου αυτού και έξω από την Θεσσαλονίκη (Μεταμόρφωση του Χριστού στο Χορτιάτη).

Επομένως οι όροι «ηπειρωτικός» και «νησιωτικός» δεν ευσταθούν σήμερα.

Ορθότεροι θα ήταν οι όροι: α) σύνθετος οκταγωνικός και β) απλός οκταγωνικός.



# Νέα Μονή Χίου



# Το Καθολικό της Μονής του Αντιφωνητού



# Εξαγωνικός τύπος (Νταού Πεντέλης)

Συγγενής με τον οκταγωνικό είναι και ο εξαγωνικός τύπος ναού, ο οποίος είτε χρονολογείται στον 11<sup>ο</sup> αιώνα, είτε είναι μεταγενέστερος και προέρχεται από επίδραση των Τούρκικων τζαμιών.

Η τελευταία άποψη φαίνεται πιθανότερη. Στον τύπο αυτό ανήκει ο περίφημος ναός της Νταού Πεντέλης που έχει εξαγωνικό σχήμα.

# Νταού Πεντέλης



# Σταυρεπίστεγοι ναοί: παραλλαγές- παραδείγματα

Ο τύπος των ναών αυτών εμφανίζεται από τον 13<sup>ο</sup> αιώνα σε ολόκληρη την Ελλάδα. Η στέγη των ναών καλύπτεται από καμάρες που σχηματίζουν ένα μεγάλο σταυρό.

## Παραδείγματα:

Αγία Τριάδα Κρανιδίου Αργολίδας, Μεταμόρφωση Γαλαξιδίου, το Καθολικό της Μονής του Σωτήρα κοντά στο Αλεποχώρι της Μεγαρίδας.

## Παραλλαγές:

Οι σταυρεπίστεγοι ναοί παρουσιάζουν πολλές παραλλαγές.

Μια είναι π.χ. όταν το εγκάρσιο σκέλος εξέχει περισσότερο. Οι ναοί αυτοί είναι συνήθως μονόκλινοι( των χρόνων της Τουρκοκρατίας)και σχηματίζουν τυφλές ασίδες (τόξα).

Μια άλλη παραλλαγή έχουμε στους τρίκλιτους σταυρεπίστεγους ναούς, όπου ένα μέρος του υπερυψωμένου θόλου υψώνεται ακόμη περισσότερο και σχηματίζει καμάρα-τρούλο, δηλ. τρουλοκαμάρα, τετράγωνη ή ορθογώνια.

Τέτοιοι ναοί είναι π.χ. στην Πόρτα Παναγιά κοντά στα Τρίκαλα και στην Κάτω Παναγιά της Αρτας.

# Μεταμόρφωση Γαλαξιδίου



# Πόρτα Παναγιά Τρίκαλα



# Δείγματα Βυζαντινών ναών –Τοπογραφία Ναοί των Σχολών Κωνσταντινούπολεως και Μακεδονίας

## Βυζαντινοί ναοί της «Σχολής» Κων/πόλεως

Εκτός από τη «Νέα Εκκλησία του Παλατιού» και την Αγία Σοφία Κιέβου απαριθμούμε μόνο τους εγγεγραμμένους σταυροειδούς ναούς της Κων/λεως:

- 1) το Καθολικό της Μονής της Παναχράντου ή του Λιβός
- 2) το Καθολικό της Μονής Μυρελαίου,
- 3) το ναό του Παντεπόπτου,
- 4) το ναό του Αγίου Θεοδώρου,
- 5) το Καθολικό της Μονής του Παντοκράτορα,
- 6) το Καθολικό της Μονής Παμμακαρίστου,
- 7) το περίφημο Καθολικό της Μονής της Χώρας,
- 8) το ναό της Παναγίας του Μουχλίου στη συνοικία Φαναρίου
- 9) τον τρίκογχο ναό της Παναγίας της Καμαριώτισσας στη νήσο Χάλκη.



# Το Καθολικό της Μονής του Παντοκράτορα



# ΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

- **Χαρακτηριστικά:** i) Αγιορείτικος ή Αθωνίτικος τύπος ναού, ii) οι δύο νάρθηκες, iii) τα παρεκκλήσια, iv) το επίμηκες εγγεγραμμένο σταυροειδές σχήμα.
- **Παραδείγματα:** i) το Καθολικό της Μεγίστης Λαύρας, ii) το Καθολικό της μονής Ιβήρων, iii) το καθολικό της μονής Βατοπεδίου.

**Καθολικό Ι.Μ.  
Μεγίστης  
Λαύρας**



**Καθολικό  
Ι.Μ. Βατοπαιδίου**



# Τα βασικά γνωρίσματα των ναών του 11ου-15ου αιώνα

## α. Γνωρίσματα 11<sup>ου</sup> αιώνα :

- 1) Το πάχος των πλίνθων της τοιχοδομίας είναι συνήθως τρία εκατοστά του μέτρου
- 2) Επικρατούν τα πλίθινα γείσα στην τοιχοδομία. Χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά οι πλίνθοι
- 3) Τοποθετούνται οδοντωτές ταινίες κάτω από τα κεραμίδια της στέγης
- 4) Υπάρχουν μεγάλοι συνεχείς σταυροί στις βάσεις των εξωτερικών τειχών
- 5) Οι ναοί φέρουν διακόσμηση γνήσιου τύπου
- 6) Τα δίλοβα και τρίλοβα παράθυρα είναι εντελώς ελεύθερα
- 7) Πάνω από την οροφή της ανατολικής πλευράς δεν υπάρχει αέτωμα
- 8) Σε πολλούς ναούς υπάρχουν ωραίες γλυπτές μαρμάρινες ζώνες
- 9) Οι κίονες βρίσκονται συνήθως κοντά στο δυτικό τοίχο
- 10) Η σωστή αναλογία των κατόψεων

## • Γνωρίσματα του 12<sup>ου</sup> αιώνα

1. Το πάχος των πλίνθων είναι 0,25 εκατοστά
2. Στις εξωτερικές βάσεις των τειχών υπάρχουν πολλές φορές αραιοί και ακανόνιστοι σταυροί
3. Στα κεραμοπλαστικά κοσμήματα είναι φανερή η λιτότητα
4. Τα πλαίσια των παραθύρων δεν είναι πλέον από πλίνθους αλλά από πωρόλιθους
5. Τα δάπεδα στερεώνονται είτε μαρμαροθετήματα είτε με ψηφιδωτά
6. Οι ναοί που έχουν γλυπτή διακόσμηση είναι εξαιρετικής τέχνης

## • Γνωρίσματα του 13<sup>ου</sup> αιώνα

1. Στα δάπεδα συνυπάρχουν μαρμαροθετήματα και ψηφιδωτά
2. Τα ελαφρά κατακόρυφα τόξα υπάρχουν στους ναούς
3. Στην πρόσοψη των ναών συναντούνται τακτικά παραστάδες
4. Οι κίονες έχουν μεγαλύτερο ύψος από το κανονικό
5. Στους ναούς υπάρχουν κόγχες που είναι πιο στενές και πιο ψηλές από άλλες άλλων περιόδων

- **Μερικά γνωρίσματα των ναών του 14<sup>ου</sup> και 15<sup>ου</sup> αιώνα**

Για την χρονολόγηση τους πρέπει να συνεξετάζονται προσεκτικά :

ο γραπτός διάκοσμος

η κτητορική επιγραφή

τα κεραμοπλαστικά

και το είδος της κουφικής διακόσμησης.

Βασικό γνώρισμα των ναών του 14 ου αιώνα είναι η ακανόνιστη τοιχοδομία

ενώ του 15<sup>ου</sup> αιώνα είναι η σχεδόν παντελής έλλειψη πλίνθων στους εξωτερικούς τοίχους.

# ΤΥΠΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΝΑΩΝ

## ☞ Μονόκλιτες - Τρίκλιτες Βασιλικές.

### ☞ Παραδείγματα:

1) Άγιος Δημήτριος  
Λουμπαρδιάρης

στην Αθήνα: Θολωτή,  
μονόκλιτη βασιλική,  
Κοντά στην Πνύκα  
και στο μνημείο  
του Φίλοπάππου.





✻ 2) Παναγία Σαλαμίνας 3) μεταβυζαντινά ναύδρια του Μυστρά και του Κάστρου της Στεμνίτσας 4) ναοί της περιοχής Τρικάλων Θεσσαλίας 5) ναοί της Βέροιας και της Καστοριάς 6) πολλά νησιωτικά ναύδρια.

Χαρακτηριστικά των Βασιλικών αυτών είναι τα στρογγυλά παράθυρα στην πρόσοψη, τα ψηλά κωδωνοστάσια.

# ΣΤΑΥΡΕΠΙΣΤΕΓΟΙ ΝΑΟΙ

- ✧ Της Κάτω Παναγιάς Άρτας
- ✧ Της Πόρτα Παναγιάς Τρικάλων  
που αποτελείται από τον κυρίως ναό  
και τον μεταγενέστερο εξωνάρθηκα.  
Ο κυρίως ναός χαρακτηρίζεται  
ως τρίκλιτη σταυρεπίστεγη βασιλική.  
Τα κλίτη διαιρούνται εσωτερικά  
με κιονοστοιχίες.



*Πόρτα Παναγιάς Τρικάλων*

☞ Παραδείγματα Μεταβυζαντινών Ναών συναντούμε σε πολλά μέρη της Ελλάδας

- 1) νησιά
- 2) στην Ήπειρο
- 3) στην Αθήνα – Αττική όπου αναφέρουμε: την Αγία Τριάδα Κεραμεικού, τον Άγιο Γεώργιο στο Μαρούσι, την Αγία Ελεούσα στον Υμηττό.

# ΤΡΙΚΟΓΧΟΙ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΣΧΗΜΟΙ ΝΑΟΙ

☞ **Τρίκογχοι ναοί:** Παραλλαγή των μονόκλιτων ελεύθερων σταυρών με απλή προσθήκη κογχών στα τρία σκέλη του σταυρού. Κατάγονται από τα πρωτοχριστιανικά μαρτύρια και στην αρχή διαδόθηκαν στη Β. Αφρική, τη Συρία και την Αρμενία. Στην Ελλάδα συναντώνται στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή. Πρόκειται για μικρών διαστάσεων εκκλησίες που αποτελούνται από έναν βασικό τετράγωνο χώρο που καλύπτεται με τρούλο, ο οποίος βαστάζεται συνήθως από τέσσερις καμάρες.

☞ Τέτοιοι υπάρχουν στα  
Μεσόγεια της Αττικής όπως:

**Ο ναός του Αγίου Δημητρίου  
Σαρωνικού** βρίσκεται κοντά  
στο 37ο χλμ. της παραλιακής  
λεωφόρου Αθηνών – Σουνίου.

Είναι μονόκλιτος τρίκογχος ναός  
με τρούλο.



*Ο ναός του Αγίου Δημητρίου Σαρωνικού*

# ΜΟΝΟΚΛΙΤΟΙ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ ΚΑΙ ΘΟΛΩΤΟΙ ΝΑΟΙ

☞ Οι μονόκλιτοι τρουλαίοι ναοί είναι είτε τετράγωνοι ή σχεδόν τετράγωνοι, είτε επιμήκεις. Υπάρχουν:

- 1) σε πολλές περιοχές της Πελοποννήσου, Σοφικό Κορινθίας
- 2) στη Στεμνίτσα Αρκαδίας.
- 3) στη Μάνη.
- 4) στην Αττική – Ελαιώνα των Αθηνών.
- 5) σε πολλά νησιά.

☞ Ας σημειωθεί ότι οι περισσότεροι Μεταβυζαντινοί ναοί του νησιωτικού χώρου είναι θολωτοί και σπάνια έχουν τρούλο.

# ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ ΚΑΙ ΤΡΟΥΛΛΑΙΕΣ ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ

Υπάρχουν σε διάφορα χωριά της ηπειρωτικής Ελλάδας.

## ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ:

- α) εγγεγραμμένοι σταυροειδείς ναοί από την Πελοπόννησο: τον Άγιο Νικόλαο, τη Ζωοδόχο πηγή και τον Άγιο Νικόλαο Μυστρά. Από την Αττική το ναό της κοιμήσεως της Θεοτόκου στον Ωρωπό.
- β) Από τις πολλές τρουλαίες Βασιλικές- σε συνδυασμό με το σταυροειδή τύπο 1) των Αγίων Θεοδώρων Πουλιάνας Τρικάλων 2) Ταξίαρχων Παλαιογαρδικίου Θεσσαλίας 3) της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ύδρας 4) της Αγίας Τριάδας Σπετσών.

# ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ

Χωρίζεται ως εξής:

A) δογματικός κύκλος: περιλαμβάνει τις παραστάσεις:

- 1) του Ιησού ως διδασκάλου στην κεντρική είσοδο του κυρίως ναού,
- 2) του Παντοκράτορα του τρούλου, ο οποίος περιστοιχίζεται από ουράνιες δυνάμεις,
- 3) των προφητών ανάμεσα στα παράθυρα του τυμπάνου του τρούλου, οι οποίοι ανήγγειλαν τον Ιησού ως Μεσσία,
- 4) των τεσσάρων Ευαγγελιστών στα σφαιρικά τρίγωνα του τρούλου, οι οποίοι διέδωσαν το λόγο του Χριστού,
- 5) της Πλατυτέρας στην κόγχη του ιερού ένθρονη με τον Ιησού βρέφος στην αγκαλιά Της, ως η γέφυρα που ένωσε τη γη με τον ουρανό,
- 6) της Αγίας Τριάδος με την συμβολική παράσταση της φιλοξενίας του Αβραάμ, πάνω στο ημικόκλιο του ιερού,
- 7) την Ετοιμασία του Θρόνου πάνω στον οποίο υπάρχει το Ευαγγέλιο και το Άγιο Πνεύμα ως περιστερά, κάτω από την Αγία Τριάδα, όπου συμβολίζεται η Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου.



Β) λειτουργικός κύκλος: Στο χώρο του Ιερού Βήματος εικονίζονται:

- 1) η Θεία Λειτουργία, την οποία τελούν άγγελοι στον ουρανό,
- 2) η Μετάληψη των Αποστόλων από το Χριστό,
- 3) οι μορφές των Μεγάλων Ιεραρχών, κάτω από την Πλατυτέρα στη κόγχη (Μ. Βασιλείου, Ι. Χρυσοστόμου, Γρηγορίου Θεολόγου, Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Μ. Αθανασίου κ.α.), οι οποίοι κρατούν λειτουργικά ειλητάρια.

Γ) ιστορικός κύκλος: Στις καμάρες και στους τοίχους του κυρίως ναού ζωγραφίζονται παραστάσεις από την ιστορία της Εκκλησίας:

- 1) Σκηνές από τη ζωή του Χριστού (Γέννηση, Βάπτισμα, Σταύρωση, Ανάσταση, Ανάληψη), σκηνές θαυμάτων,
- 2) Σκηνές από τη ζωή της Θεοτόκου (Γέννηση, Εισόδια, Κοίμηση),
- 3) Σκηνές από τη ζωή των Αγίων, (μαρτύρια, θαύματα), κλπ.
- 4) Προσωπογραφίες Αγίων ανδρών (νότιος τοίχος) και γυναικών (βόρειος τοίχος). Σε αυτόν τον εικονογραφικό κύκλο ανήκουν και οι εικόνες του τέμπλου.

# Τέχνη- Ναοδομία της Δυτικής Ευρώπης

Τα καλλιτεχνικά έργα της Δύσης έχουν ένα δικό τους τοπικό πνεύμα και επίδραση από την Βυζαντινή Τέχνη.

Οι λόγοι για τους οποίους η Δυτική Τέχνη δέχτηκε την επίδραση της Βυζαντινής είναι:

- α) η πνευματικότητα της Βυζαντινής Τέχνης,
- β) η εμπορική επικοινωνία της Δύσεως με το Βυζάντιο που είχε σαν αποτέλεσμα την αλληλογνωριμία των δύο κόσμων,
- γ) η καταφυγή εικονόφιλων Βυζαντινών καλλιτεχνών στη Δύση στα χρόνια της Εικονομαχίας και
- δ) οι Σταυροφορίες με τα γνωστά τους ολέθρια αποτελέσματα για το Βυζάντιο.

# Ευχαριστούμε!

ΤΕΛΟΣ

- Αραπίτσα Κατερίνα
- Κορδώνη Μαρία
- Μιχοπούλου Ανδρονίκη
- Μπόλμπαση Αθανασία- Μαρία